

การจัดการทรัพยากรน้ำโดยการมีส่วนร่วมในบริบทของประเทศไทย

Participatory Water Resource Management in the Context of Thailand

เอกรินทร์ ตันมา¹ และ ธนกร สิริสุขันธา²

มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง^{1,2}

Eakkarin Tunma¹ and Thanakorn Sirisugandha²

Lampang Rajabhat University^{1,2}

Corresponding Author, Email: 67877010103@lpru.ac.th

บทคัดย่อ

การจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทย ในอดีตที่ผ่านมามักถูกดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐหรือกลุ่มผู้นำในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนยังค่อนข้างจำกัด จึงพบปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การขาดการบูรณาการด้านนโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำ การขาดแคลนงบประมาณ การขาดความรู้และความตระหนักของประชาชน แม้กระทั่งปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ แต่แนวโน้มการจัดการทรัพยากรน้ำในปัจจุบันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยให้ความสำคัญกับการบูรณาการและการมีส่วนร่วมจากประชาชนมากขึ้น

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำที่ควรให้ความสำคัญคือ เน้นการมีส่วนร่วมอย่างเป็นธรรมของชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีน้ำใช้ในการอุปโภคและบริโภคอย่างเพียงพอ สามารถพึ่งพาตนเองในด้านทรัพยากรน้ำและรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม โดยการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการแบบลุ่มน้ำทั้งระบบ การสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ การเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนแสดงความคิดเห็นและมีบทบาทในการกำหนดนโยบาย หรือปรับเปลี่ยนนโยบายรองรับภัยพิบัติ เช่น น้ำแล้ง หรือน้ำท่วม ที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนต่าง ๆ ของประเทศไทย จะทำให้เกิดการพัฒนาทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรน้ำ; การมีส่วนร่วม; ภูมิปัญญาท้องถิ่น; การพัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

Water resource management in Thailand has been mainly carried out by government agencies or community leaders in the past, with limited public participation. Problems have arisen, such as the lack of integration of water resource management

* ได้รับบทความ: 19 พฤษภาคม 2568; แก้ไขบทความ: 21 มิถุนายน 2568; ตอรับตีพิมพ์: 25 ธันวาคม 2568

policies, lack of budget, lack of public knowledge and awareness, and even problems resulting from climate change. However, the current trend in water resource management has begun to change, with greater emphasis on integration and public participation.

The water resource management approach that should be given importance is to emphasize fair participation of communities and related persons to have sufficient water for consumption and use, to be self-reliant in water resources and to maintain the ecosystem and environment appropriately by restoring local wisdom, managing the entire watershed system, creating economic incentives, allowing every sector to express their opinions and play a role in policy-making or adjusting policies to support disasters such as drought or floods that are appropriate for the context of various communities in Thailand. This will result in sustainable water resource development.

Keywords: Water Resources Management; Participation; Local Wisdom; Sustainable Development

บทนำ

การจัดการทรัพยากรน้ำ (Water Resource Management) เป็นกระบวนการวางแผน พัฒนา แจกจ่าย และใช้ทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน ครอบคลุมทั้งด้านปริมาณ คุณภาพ และการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การอุปโภคบริโภค การเกษตร อุตสาหกรรม การผลิตกระแสไฟฟ้า ตลอดจนการอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยา โดยการจัดการน้ำจะต้องคำนึงถึงความสมดุลระหว่างความต้องการของธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2564) โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ ทำหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรน้ำ แบ่งตามระดับการจัดการได้ 3 ระดับ คือ

1. ระดับชาติ ได้แก่ 1) สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่กำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนแม่บทการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของประชาชน เนื่องจากจะมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในบริบทเชิงพื้นที่ 2) กรมชลประทาน รับผิดชอบด้านการจัดหาและส่งน้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงดูแลระบบชลประทาน 3) กรมทรัพยากรน้ำ เน้นเรื่อง การอนุรักษ์ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรน้ำ รวมถึงจัดทำแผนการจัดการน้ำ และ 4) กรมทรัพยากรน้ำบาดาล รับผิดชอบด้านการจัดหา ดูแล และพัฒนาน้ำบาดาล

2. ระดับท้องถิ่น คือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และ องค์การบริหารส่วนจังหวัด มีบทบาทในการดูแลทรัพยากรน้ำในพื้นที่ เช่น การขุดลอกคูคลอง การจัดการน้ำเสีย และการส่งเสริมน้ำสะอาด

3. ภาคประชาชนและเอกชน มีบทบาทในการใช้น้ำอย่างรับผิดชอบ สนับสนุนการอนุรักษ์ และการมีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับน้ำ

นอกจากนี้แล้ว ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ยังจำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำมิติด้านภูมิปัญญา เศรษฐกิจ การมีส่วนร่วม และนโยบาย มาพิจารณาและวิเคราะห์เพื่อเสนอแนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับบริบทของไทย

การจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยในอดีต

“น้ำ” เป็นทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งการอุปโภค บริโภค และใช้เป็นปัจจัย ในการประกอบอาชีพทั้งด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและการบริการ จนกล่าวได้ว่าน้ำคือชีวิต แต่ในขณะที่ทรัพยากรน้ำเป็นสิ่งที่อยู่อย่างจำกัด ย่อมสวนทางกับความต้องการในการใช้อย่างไม่มีขีด จำกัด จนทำให้เกิดเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำและความขัดแย้งระหว่างความต้องการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรน้ำของคนในสังคม (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2565) การจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยมี พัฒนาการที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในอดีตที่ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการดูแลและ จัดการน้ำเพื่อการเกษตร หนึ่งในตัวอย่างของระบบการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิมที่มีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น

“ระบบเหมืองฝาย” เป็นการจัดการน้ำที่เก่าแก่และแพร่หลายอย่างมากในภาคเหนือของ ประเทศไทย โดยเฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวัง ลุ่มน้ำยมและลุ่ม น้ำน่าน ที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา ซึ่งระบบเหมืองฝายเริ่มมีมาตั้งแต่สมัย อาณาจักรล้านนา ซึ่งมีอายุย้อนไปกว่า 700 ปี โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อกระจายน้ำจากลำธารหรือแม่น้ำ เข้าสู่พื้นที่เพาะปลูก โดยเฉพาะนาข้าว (ศรีสุวรรณ แก้วคำ, 2555) เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีลักษณะ การร่วมแรงร่วมใจของชุมชนภายใต้ระบบ “ปันนา” หรือการใช้แรงงานร่วมกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของ ชุมชนล้านนา (ธนฤต แสงใส, 2561) โดยใช้ประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการควบคุมการไหล ของน้ำ จากลำห้วยมายังพื้นที่เพาะปลูกผ่านฝายดิน (ฝายไม้) และคลองส่งน้ำ (เหมือง) มีการตั้ง “พ่อเหมือง” หรือผู้ดูแลเหมือง ซึ่งจะมามีบทบาทในการแบ่งน้ำให้เป็นธรรมและจัดการข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2561)

การจัดการทรัพยากรน้ำแบบเหมืองฝาย สะท้อนให้เห็นถึงระบบการจัดการที่มีลักษณะ “จากล่าง ขึ้นบน” (bottom-up Approach) อันเกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชนที่ต้องพึ่งพาแหล่งน้ำเดียวกัน

อย่างยั่งยืน ทั้งยังมีความยืดหยุ่นต่อสภาพแวดล้อมตามฤดูกาลและสามารถปรับตัวได้ตามความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสังคมในท้องถิ่น (สุวรรณา ตปนียางกูร, 2559) การจัดสรรน้ำในระบบเหมืองฝายจะมีการตั้ง “เวรน้ำ” หรือการแบ่งเวลาใช้น้ำอย่างเป็นธรรม ชาวบ้านจะร่วมกันซ่อมฝายในช่วงก่อนฤดูเพาะปลูก เรียกว่า “ลงแขกซ่อมฝาย” ซึ่งเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน (ศิริพร อินทรสกุล, 2560) ถึงแม้ว่าเหมืองฝายจะเคยเป็นระบบจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ แต่ในปัจจุบันกลับลดบทบาทลงหรือสูญหายไป เนื่องจากสาเหตุต่างๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คนรุ่นใหม่ไม่สืบทอดบทบาทพ่อเหมืองหรือการย้ายถิ่นฐานที่ทำให้จำนวนแรงงานในชนบทลดลง (ธนกฤต แสงใส, 2561) รวมทั้งการปลูกพืชเศรษฐกิจที่ใช้น้ำมาก เช่น ลำไย ข้าวโพด ทำให้ขัดกับแนวทางเดิมของเหมืองฝาย ประกอบกับสภาพอากาศแปรปรวน ฝนทิ้งช่วง น้ำหลากฉับพลัน จึงส่งผลกระทบต่อระบบฝายธรรมชาติ

ภายหลังได้มีการพัฒนาโครงการชลประทานในระดับรัฐของไทยในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา มักมีลักษณะ “จากบนลงล่าง” (top-down Approach) โดยหน่วยงานของรัฐ เช่น กรมชลประทาน เป็นผู้ริเริ่มและควบคุมโครงการ เช่น การสร้างเขื่อน ฝายถาวร และคลองชลประทานขนาดใหญ่ โครงการเหล่านี้มุ่งเน้นการพัฒนาเชิงวิศวกรรม เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ (กรมชลประทาน, 2564) อย่างไรก็ตาม แนวทางนี้มักไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และภูมิศาสตร์ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ส่งผลให้บางโครงการประสบปัญหาความไม่ยั่งยืน หรือก่อให้เกิดความขัดแย้งเรื่องสิทธิการใช้น้ำ (สุวรรณา ตปนียางกูร, 2559)

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นถึงการเปรียบเทียบระหว่างระบบเหมืองฝายกับโครงการชลประทานของรัฐ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนควรบูรณาการทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่อย่างแท้จริง (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2561; สุวรรณา ตปนียางกูร, 2559)

แนวโน้มการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยในปัจจุบัน

แนวโน้มการจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลง โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมจากประชาชนมากขึ้น โดยได้มีการส่งเสริมการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ เพื่อรวบรวมความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกระดับ ทั้งระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2563) นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนโครงการบริหารจัดการน้ำชุมชน เช่น โครงการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำ โครงการแก้ไขภัยแล้งโดยใช้พลังชุมชน ซึ่งเป็นการฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำ สร้างระบบเก็บน้ำขนาดเล็ก และส่งเสริมความร่วมมือในชุมชน ซึ่งได้มีการนำเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น ระบบแอปพลิเคชันติดตามสถานการณ์น้ำ ระบบเตือนภัยล่วงหน้า และระบบข้อมูลภูมิสารสนเทศ (GIS) ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลและมีโอกาสเตรียมตัวรับมือกับภัยธรรมชาติได้ดีขึ้น (กองเทคโนโลยีสารสนเทศด้านน้ำ, 2565)

ปัญหาที่ยังเผชิญ

แม้ว่าจะมีความพยายามในการปรับแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย โดยการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วย แต่ยังมีปัญหาและข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่ (UNDP Thailand, 2562)

1. การขาดการบูรณาการนโยบาย: หลายหน่วยงานมีหน้าที่เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ แต่การประสานงานยังไม่ชัดเจน
2. การขาดงบประมาณและทรัพยากร โดยเฉพาะสำหรับพื้นที่ห่างไกลที่ยังไม่สามารถเข้าถึงโครงการพัฒนาได้น้ำได้อย่างทั่วถึง
3. การขาดความรู้และความตระหนักของประชาชน ทำให้การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรน้ำยังมีข้อจำกัด
4. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ที่ทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำยากขึ้น เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วมและภัยแล้งที่รุนแรงและคาดการณ์ได้ยากยิ่งขึ้น

แนวทางการพัฒนาในอนาคต

เพื่อให้การจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยมีความยั่งยืน จำเป็นต้องดำเนินการในหลายมิติ ได้แก่ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2564)

1. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยจัดเวทีประชาคม เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการวางแผนและตัดสินใจ โดยใช้รูปแบบที่ตอบโจทย์บริบทของท้องถิ่น
2. การพัฒนาศักยภาพและให้ความรู้ สามารถทำได้โดยผ่านการจัดอบรม การให้การศึกษา และการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
3. พัฒนาระบบเตือนภัยที่เข้าถึงง่าย เพื่อให้ประชาชนมีความพร้อมรับมือต่อปัญหา และเป็นการเพิ่มความสามารถของชุมชนในการเตรียมตัวรับมือภัยธรรมชาติ ทั้งน้ำท่วมและภัยแล้ง
4. การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การพัฒนาเขื่อนขนาดเล็ก ฝายเก็บน้ำ และระบบกระจายน้ำที่ยืดหยุ่น เพื่อเก็บน้ำในช่วงน้ำหลากไว้ใช้ในช่วงน้ำแล้ง
5. การบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐ ชุมชน และภาคเอกชน เพื่อลดความซ้ำซ้อนของงาน และใช้ทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด

จะเห็นได้ว่าแนวโน้มการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย มีการพัฒนาสู่ระบบโครงการชลประทานขนาดใหญ่โดยรัฐ และกำลังเคลื่อนสู่รูปแบบที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีการนำเทคโนโลยีและการบูรณาการข้อมูล แม้ว่าปัจจุบันจะยังมีปัญหาที่ต้องเผชิญอยู่มาก แต่หากสามารถส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเชื่อมโยงทุกภาคส่วนเข้าด้วยกัน วางเป้าหมายการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันได้ จะมีแนวโน้มที่จะเกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืน

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำที่ซับซ้อนและหลากหลาย ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การขยายตัวของเมือง และการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างไม่ยั่งยืน เพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านี้ จำเป็นต้องมีแนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย ซึ่งรวมถึงการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการแบบลุ่มน้ำทั้งระบบ การสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ การเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้รองรับภัยพิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ

1. การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการน้ำในอดีต ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือระบบเหมืองฝายของชุมชนต่างๆ ในภาคเหนือ ตัวอย่างจังหวัดลำพูนในลุ่มน้ำแม่ทา โครงการเหมืองฝายมีชีวิต ที่มีการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์ข้อมูล เพื่อฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย (กรมทรัพยากรน้ำ, 2549) ซึ่งเป็นระบบชลประทานที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อควบคุมและกระจายน้ำอย่างเป็นธรรม มีการบริหารจัดการร่วมกันในรูปแบบคณะกรรมการเหมืองฝาย สะท้อนแนวคิดเรื่องทรัพยากรร่วม หรือ Commons (Elinor Ostrom, 1990) โดยเน้นการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนหรือท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ในภาคกลางมีการใช้คลองเพื่อการเกษตรและการคมนาคมในการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งยังคงมีบทบาทในการรักษาระบบนิเวศและความมั่นคงทางน้ำ การผสมผสานภูมิปัญญาเหล่านี้กับเทคโนโลยีใหม่ เช่น ระบบ Internet of Things (IoT) เพื่อวัดระดับน้ำและตรวจสอบสภาพน้ำร่วมกับองค์ความรู้ท้องถิ่น จะช่วยเสริมสร้างความยืดหยุ่น (resilience) ต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและเสริมสร้างการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนในระยะยาว

2. การจัดการแบบลุ่มน้ำทั้งระบบ

แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำ (Integrated Water Resources Management - IWRM) ได้รับการยอมรับในระดับสากล โดยพิจารณาความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำอย่างเป็นระบบ รวมถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (GWP, 2000) การวางแผนและดำเนินการครอบคลุมทั้งลุ่มน้ำ โดยต้องมีการประเมินผลกระทบจากการใช้ดิน การอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำ การปลูกป่าเพื่อเพิ่มการอุ้มน้ำและลดความเสี่ยงจากดินถล่ม เพื่อให้การใช้ทรัพยากรน้ำเป็นไปอย่างสมดุลและยั่งยืน ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาลุ่มน้ำป่าสัก ที่มีการจัดสรรน้ำให้ภาคเกษตรกรรมและชุมชน โดยใช้ข้อมูลจากสถานีตรวจวัดน้ำในแต่ละพื้นที่มาช่วยในการบริหารจัดการฟื้นฟูป่าต้นน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณน้ำต้นทุน การควบคุมการใช้ที่ดินในพื้นที่กลางน้ำเพื่อป้องกันการปนเปื้อน และการจัดการน้ำเสียในพื้นที่ปลายน้ำเพื่อรักษาคุณภาพน้ำ

3. การสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ

การสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเป็นกลไกสำคัญที่จะส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ

อย่างยั่งยืน จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ใช้น้ำให้มุ่งสู่ความยั่งยืน ด้วยแนวคิดการให้มูลค่าแก่น้ำ (Valuing Water) ซึ่งเสนอโดย UN (2017) ระบุว่าการกำหนดราคาน้ำที่สะท้อนต้นทุนที่แท้จริงและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ในประเทศไทยยังมีการสนับสนุนผ่านกองทุนสิ่งแวดล้อม ที่ให้เงินอุดหนุนสำหรับกิจกรรมอนุรักษ์น้ำ และการให้สิทธิใช้น้ำในบางพื้นที่แบบมีเงื่อนไข (conditional rights) ตัวอย่างเช่น โครงการคูโบตารักษ์น้ำ ที่ให้การสนับสนุนแก่เกษตรกรในภาคอีสานที่ใช้ระบบน้ำหยดแบบประหยัดน้ำ ซึ่งแนวทางนี้สามารถทำได้โดยการให้สิทธิพิเศษหรือการสนับสนุนงบประมาณ การให้เงินอุดหนุนสำหรับโครงการอนุรักษ์น้ำ การลดภาษีสำหรับกิจกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม หรือการให้สิทธิในการใช้น้ำสำหรับชุมชนที่มีการจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพมาตรการเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนมีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ

4. การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

การเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนแสดงความคิดเห็นและมีบทบาทในการกำหนดนโยบายการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ด้วยแนวคิดการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Governance) ที่ได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การมีเวทีให้ประชาชนได้ร่วมตัดสินใจจะช่วยให้เกิดการยอมรับนโยบายและการดำเนินงาน ตัวอย่างเช่น กลุ่มน้ำแม่กลอง มีการจัดประชุมสมัชชาลุ่มน้ำทุกปี เพื่อนำข้อมูลจากทุกภาคส่วนมาพิจารณากำหนดแนวทางบริหารจัดการน้ำในฤดูฝนและฤดูแล้ง ซึ่งคณะกรรมการลุ่มน้ำ ที่มีตัวแทนจากชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาครัฐ และภาคธุรกิจร่วมกันกำหนดแนวทางการจัดสรรน้ำ จะช่วยให้การตัดสินใจเป็นไปอย่างโปร่งใสและตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน

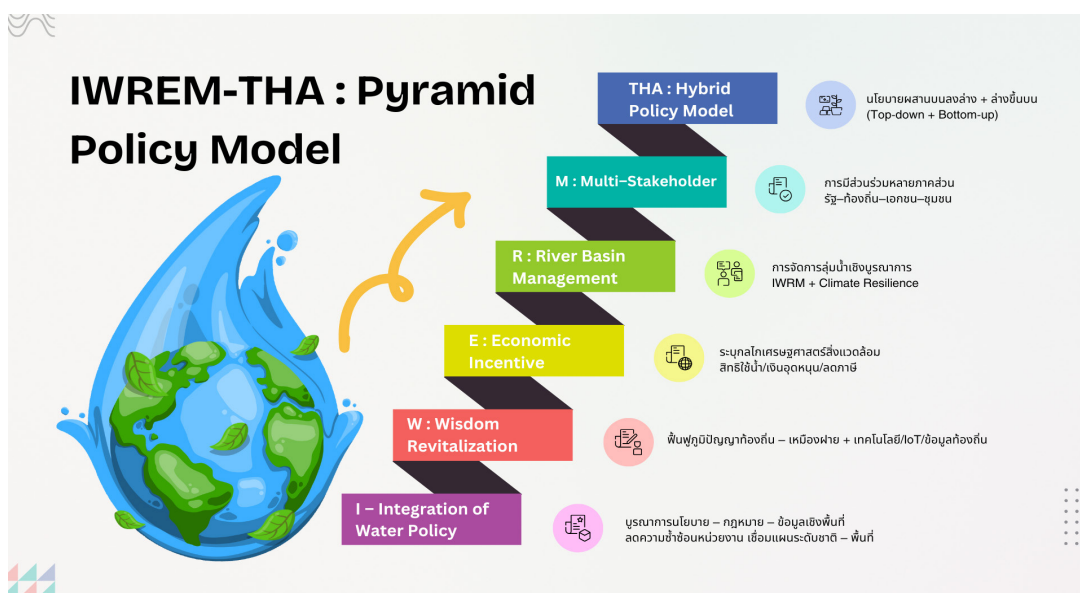
5. การปรับเปลี่ยนนโยบายรองรับภัยพิบัติ

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทำให้ประเทศไทยเผชิญกับภัยพิบัติที่เกี่ยวข้องกับน้ำบ่อยครั้งขึ้น ทั้งปัญหาน้ำท่วมและปัญหาภัยแล้ง การปรับเปลี่ยนนโยบายให้รองรับสถานการณ์เหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก ซึ่งแผนพัฒนาฉบับที่ 13 ของสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พ.ศ. 2566–2570) ได้เน้นการเสริมสร้างระบบเตือนภัยล่วงหน้า การจัดทำแผนบริหารจัดการน้ำในช่วงฤดูแล้งที่ส่งผลกระทบต่อการเกษตร การพัฒนาระบบเตือนภัยล่วงหน้า หรือการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่สามารถรับมือกับน้ำท่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่ยืดหยุ่นต่อภัยธรรมชาติ เช่น เขื่อนอัจฉริยะ (flood retention areas) ดังตัวอย่างโครงการแก้มลิงตามแนวพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่เป็นต้นแบบของการจัดการน้ำหลากหลายมีประสิทธิภาพ

สรุป

การจัดการทรัพยากรน้ำโดยการมีส่วนร่วมในประเทศไทยยังมีช่องว่างที่ต้องปรับปรุงและต้องพิจารณามิติที่หลากหลาย โดยเน้นการผสมผสานองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ พร้อมสร้างกลไกที่ให้ทุกภาคส่วนมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรน้ำ ต้องอาศัยแนวทางที่หลากหลายและเหมาะสมกับบริบทของประเทศ โดยการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับการจัดการแบบลุ่มน้ำทั้งระบบ รวมทั้งการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจด้วยการเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้รองรับภัยพิบัติ เป็นแนวทางที่สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรน้ำที่ยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 โมเดลพีระมิดเชิงลำดับชั้นนโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการของประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

กรมชลประทาน. (2564). ประวัติและพัฒนาการของระบบชลประทานไทย. สืบค้นจาก <http://www.rid.go.th>.

กรมทรัพยากรน้ำ. (2549). การทำเหมืองฝาย ภูมิปัญญาชุมชน. สืบค้นจาก https://dwr.go.th/uploads/file/article/2006/0002422_1.pdf www.dwr.go.th

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2564). รายงานสถานการณ์ทรัพยากรน้ำประจำปี 2564. กรุงเทพฯ: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กองเทคโนโลยีสารสนเทศด้านน้ำ. (2565). เทคโนโลยีสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำ. สืบค้นจาก www.thaiwater.net.
- ชนกฤต แสงใส. (2561). ภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชนล้านนา: บทเรียนจากระบบเหมืองฝาย. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยภาคเหนือ.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2561). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการน้ำ: กรณีศึกษาเหมืองฝายภาคเหนือของไทย. *วารสารวิจัยสังคม*, 41(2), 78-95.
- มูลนิธิชัยพัฒนา (2565). เมื่อน้ำ...คือชีวิต. สืบค้นจาก https://www.chaipat.or.th/site_content/item/328-98.html.
- ศรีสุวรรณ แก้วคำ. (2555). ระบบเหมืองฝายกับการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ. *วารสารสิ่งแวดล้อมไทย*, 18(2), 35-44.
- ศิริพร อินทรสกุล. (2560). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย. *วารสารวิถีท้องถิ่น*, 12(1), 22-30.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2563). ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย 20 ปี.
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2566-2580. สืบค้นจาก <https://www.onwr.go.th>.
- สุวรรณา ตปนียางกูร. (2559). การจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วม: บทเรียนจากเหมืองฝาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- Global Water Partnership (GWP). (2000). Integrated Water Resources Management. TAC Background Papers No. 4.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- UNDP Thailand. (2562). *Water Governance in Thailand: Assessment and Recommendations*. Bangkok: United Nations Development Programme.
- United Nations (UN). (2017). *Valuing Water: The United Nations World Water Development Report 2017*. UNESCO.